

RECENZIJOS

L. Baldauf, *Der Gebrauch der Pronominalform des Adjektivs im Litauischen*, Slavistische Beiträge, Bd. 26, München, 1967, S. 104.

Tai neseniai pasirodęs darbas apie lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimą. Iš slavų ir baltų kalbų, kurios ir teturi įvardžiuotines formas, lietuvių kalboje ryškiausiai skiriasi įvardžiuotinės formos nuo paprastųjų. Todėl lietuvių kalbos įvardžiuotinių formų tyrinėjimai yra svarbūs šių formų pirminei reikšmei nustatyti, ir kiekvienas darbas šiuo klausimu yra labai įdomus¹.

Recenzuojamajame darbe aprašoma lietuvių kalbos įvardžiuotinių formų daryba, duodama įvardžiuotinių formų vartosenos tyrinėjimų apžvalga ir plačiau nagrinėjamos įvardžiuotinių formų funkcijos. Darbas parašytas, sistemiškai gretinant įvardžiuotines formas su paprastosiomis, jas priešpastatant kitoms būdvardžių formoms. Toks planas labai padeda išryškinti įvardžiuotinių formų darybą bei vartoseną. Recenzuojamojo darbo problematika ir išvados daugeliu atvejų sutampa su problematika bei išvadamis, pada-

¹ Paminėtini dar šie naujesni užsienyje pasirodę darbai apie įvardžiuotinių formų susidarymą ir vartoseną: B. Rosenkranz, *Zur Entstehungsgeschichte des bestimmten Adjektivs des Baltischen und Slavischen*, „Die Welt der Slaven“, III, 1958; H. Wissemann, *Zur nominalen Determination*, IF, LXIII, 1, 1957; P. Trost, *O složeném adjektivu balto-slovanském*, „Bulletin Ústavu Ruského jazyka a literatury“, X, 1966 ir kt.

rytomis tarybiniais metais Lietuvoje išėjusiose darbuose: Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai“ (Vilnius, 1957) ir šių eilučių autorės „Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas“ (Lietuvių kalbos ir literatūros instituto leidinys „Literatūra ir kalba“, II, Vilnius, 1957). Recenzuojamajame darbe irgi skiriamos dvi įvardžiuotinių formų funkcijos: determinacinė ir emocinė (pabrėžiamoji); tokiu pat būdu aiškinama daiktų determinacija, priskiriant jai žinomo daikto išskyrimą (minimi tie patys trys daiktų išskyrimo atvejai), rūšies žymėjimą ir žinomo daikto nurodymą; keliami tie patys klausimai ir iš dalies pateikiama ta pati medžiaga, liečiant įvardžiuotinių formų neturinčius būdvardžius; nurodomi tie patys įvardžiuotinių formų substantyvizacijos atvejai.

Recenzuojamajame darbe taip pat keliamas visai naujų dalykų. Be to, aprašant įvardžiuotinių būdvardžių vartojimą nauju planu, kai kurie dalykai iškyla naujoje šviesoje. Apie tai šioje recenzijoje ir norima plačiau pakalbėti.

Autorė skiria nemažą vietos aptarti tarinio pozicijoje vartojamiems įvardžiuotiniams būdvardžiams. Visiškai reikia sutikti su autore, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai tarinio pozicijoje nėra tokie pat, kaip paprastieji būdvardžiai atitinkamoje pozicijoje. Kad jie nėra tikrieji tariniai, jau anksčiau buvo nurodyta mūsų darbe, kur sakoma, kad lietuvių kalboje įvardžiuotinių formų prigimtinė funkcija yra atributyvinė, o vardine tarinio dalimi jie tampa tik sudaiktavardėję arba dėl tam tikros savo padėties sakinyje (kai prie jų yra

praleista substantyvinė vardinė tarinio dalis, plg.: *Negi gražasai* (berniokas), *ale baika* (=bet nieko), arba tokiuose tvirtinimo sakiniuose, kaip *Tas kelias tikrasis* ir kt.) (žr. LK 236–239).

Recenzuojamojo darbo autorė eina toliau. Aptardama tuos pačius atvejus, ji sako, kad lietuvių kalboje įvardžiuotiniai būdvardžiai nėra jokios vardinės tarinio dalys (keine Prädikatsnomina), taigi nevartojamos predikatyviškai, o yra loginės vardinės tarinio dalies pažyminiai (Attribute der logischen Prädikatsnomina), t. y. vartojami atributyviškai. Kaip autorė tai įrodo? Ji ima du pavyzdžius: *Ta sermėga naujoji* ir *Tas kelias tikrasis* ir sako, kad čia įvardžiuotiniai būdvardžiai yra loginės vardinės tarinio dalies pažyminiai dėl to, jog, nepakeitus sakinio reikšmės, taip pat galima pasakyti *Ta sermėga naujoji sermėga* ir *Tas kelias tikrasis, kelias*. Iš tikrųjų pastarieji sakiniai lietuvių kalboje nėra visai normalūs, bet, sakysim, jie galimi. Tačiau čia kliūva dar vienas dalykas. Šiuose sakiniuose junginiai *naujoji sermėga* ir *tikrasis kelias* sintaksiškai yra neskaidomi, nes negalima pasakyti **Tas kelias (yra) kelias* ir **Ta sermėga (yra) sermėga*. Vadinas, sakinyje *Tas kelias tikrasis kelias* tariniu turime laikyti visą junginį *tikrasis kelias* ir iš jo negalime išskirti pažyminio. Tas pats ir antrajame sakinyje. Tai iš dalies patvirtintų ir autorės žodžiai, pasakyti vienoje vietoje apie įvardžiuotinius būdvardžius, einančius tarinio pozicijoje: „...die Pronominalform des Adjektivs zwar einen Teil eines zusammengesetzten Prädikats bilden kann...“ (47 p.). Tačiau, nežiūrint to, autorė tvirtina, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai tokioje pozicijoje nėra vardinės tarinio dalys, tik loginės vardinės tarinio dalies pažyminiai. Mūsų supratimu, negalėdami išskirti pažyminio sakinyje *Tas kelias tikrasis kelias*, taip pat negalėtume laikyti pažyminiu ir įvardžiuotinio būdvardžio *tikrasis* sakinyje *Tas kelias tikrasis*. Kitais žodžiais tariant, jis čia sudaro dalį tarinio, t. y., nesant prie jo tikro-

sios vardinės tarinio dalies, jis vienas atstovauja vardinei tarinio daliai.

Antra vertus, lietuvių kalboje ne visada prie minėtosios pozicijos būdvardžio galima pridėti tą patį daiktavardį, kuris sudaro veiksnių. Pavyzdžiui, šalia sakinio *Žemė neprasčioji: truputis smilčių, truputis molio, kai kame ir žvirgždo* mes negalime pasakyti **Žemė neprasčioji žemė...* (prieš veiksnį čia nėra parodomąjo įvardžio). Taip pat šalia *Žemė neprasta* nepasakysim **Žemė neprasta žemė*. Čia įvardžiuotinio būdvardžio *neprasčioji* pagal autorės įrodinėjimą jau negalėtume laikyti loginės vardinės tarinio dalies pažyminiu, nors to būdvardžio sintaksinė pozicija yra visiškai tokia pat, kaip sakinyje *Tas kelias tikrasis*.

Dar norėtume atkreipti akis į vieną autorės įrodinėjimo vietą. Lygindama pasakymus *Ta sermėga naujoji (sermėga)* ir *Ta sermėga nauja (sermėga)*, autorė nurodo, kad įvardžiuotinis būdvardis čia atsako į klausimą *kuris?*, o paprastasis į klausimą *koks?* Klausimą *kuris?* čia autorė priskiria atributui, o klausimą *koks?* – predikatui. Kadangi sakiniuose *Ta sermėga naujoji (sermėga)* ir *Tas kelias tikrasis (kelias)* įvardžiuotiniai būdvardžiai atsako į klausimą *kuris?*, autorė daro išvadą: „Aus dem Gesagten geht hervor, daß die beiden Pronominalformen des Adjektivs... keine Prädikatsnomina, sondern Attribute zu diesen Prädikatsnomina sind und also nicht prädikativ, sondern attributiv gebraucht worden sind, da sie auf eine Frage antworten, die einem litauischen Attribut und nicht einem litauischen Prädikat eigen ist“ (42 p.).

Ši išvada remiama neteisinga prielaida. Iš tikrųjų klausimas *kuris?* yra ne atributo, bet išskiriamosios reikšmės įvardžiuotinių formų klausimas. Klausimu *kuris?* kaip tik išskiriamas vienas daiktas iš kitų. Dėl to aukščiau minėtuose sakiniuose įvardžiuotinis būdvardis, nepriklausomai nuo savo sintaksinės pozicijos, atsako į klausimą *kuris?* Paprastasis būdvardis, priešingai, abiem minėtais atvejais, tiek eidamas pažyminiu, tiek tariniu, atsako į klausimą *koks?* Antra vertus,

kitokios reikšmės įvardžiutiniai būdvardžiai, būdami tokioje pat pozicijoje, kaip aukščiau minėtuose sakiniuose, neatsako į klausimą *kuris?* Plg.: *Tau bemušant, sviestas visada pasidaro didysis*. Čia įvardžiutinis būdvardis žymi daikto rūšį, ir jam galima iškelti tik klausimą *koks?*, bet ne *kuris?* Tokie atvejai taip pat prieštarautų autorės įrodinėjimui.

Dėl visa to, kas čia pasakyta, autorės tvirtinimas, kad įvardžiutiniai būdvardžiai tokio tipo sakiniuose, kaip *Tas kelias tikrasis* ir pan., yra loginės vardinės tarinio dalies pažyminiai, t. y. vartojami atributyviškai, mums atrodo ne visai įrodytas. Mūsų supratimu, įvardžiutinis būdvardis, patekęs į tarinio poziciją, nesant sakinyje tikrosios (substantyvinės) vardinės tarinio dalies, atlieka pastarosios funkciją. Lygiai tokie pat, kaip minėtieji įvardžiutiniai būdvardžiai, yra atitinkamo tipo sakiniuose kilmininkai, pvz.: *Tas namas tėvo*. *Jis geros širdies*, o kartais ir paprastieji būdvardžiai, pvz.: *Negi aš čia sena* (moteris), *ale* (=bet) *nebegaliu ir gana*, plg. atitinkamą sakinį su įvardžiutiniu būdvardžiu: *Negi aš čia senoji* (moteris), *ale* (=bet) *nebegaliu...*

Laikydama aukščiau minėtais atvejais įvardžiutinius būdvardžius loginės vardinės tarinio dalies pažyminiais, autorė atsiriboja nuo įvardžiutinių būdvardžių ir įvardžių linksnių *pats*, *visų*, *visu*, *kuo* junginių *pats gerasis*, *visų gerasis* ir t. t., kurie dažnai eina tokioje pat sintaksinėje pozicijoje, kaip anksčiau minėtais atvejais, pvz.: *Ta diškė tai pati drąsioji*. *Pats gerasai ans man buvo* ir kt. Yra žinoma, kad tokie įvardžiutinių būdvardžių su minėtaisiais įvardžiais junginiai turi visų aukščiausiojo laipsnio reikšmę. Dėl to autorė teigia, kad *pats gerasis* ir t. t. yra ne įvardžiutiniai būdvardžiai, bet visų aukščiausiojo laipsnio forma. Savo išvadą dėl *pats gerasis* tipo formų minėtuosiuose sakiniuose autorė reziumuoja taip: „So tritt in allen diesen vorher zitierten Sätzen ... die Pronominalform des Adjektivs nicht in der Funktion des Prädikats, sondern in der Funktion der Steigerung auf“ (46–47 p.). Visų

pirma reikia pasakyti, kad, taip formuluo-dama, autorė sumaišo sintaksinę ir morfolo-ginę-semantinę plotmę (lygmenis). Jeigu au-torė ir nelaiko šių formų įvardžiutinėmis, vis tiek šitaip negalima eliminuoti jų sintaksinės tarinio funkcijos.

Antra vertus, negalima kategoriškai at-skirti įvardžiutinių formų nuo laipsnio formų, nes lietuvių kalboje įvardžiutinių – paprastųjų formų sistema apima laipsnio kategorijos formų sistemą. Dėl autorės iškeltųjų junginių reikia štai ką pasakyti.

Pats gerasis ir t. t. turi visų aukščiausiojo laipsnio reikšmę kartu su *pats geriausias* ir *pats geriausiasis*. Laipsnio kategorijos sis-temoje jie santykiauja su kitomis formomis taip: nelyg. l. *geras*, *gerasis*, aukšt. l. *geresnis*, *geresnysis*, aukšč. l. *geriausias*, *geriausiasis*, v. aukšč. l. *pats geriausias*, *pats geriausiasis*, *pats gerasis*.

Įvardžiutinių – paprastųjų formų sistemoje *pats gerasis* neturi darybiškai tiesioginės poros, nes lietuvių kalboje nesakoma **pats geras*. Vadinasi, jeigu čia *geras* santykiauja su *gerasis*, *geresnis* su *geresnysis*, *geriausias* su *geriausiasis*, tai *pats geriausias* kartu se-mantiškai priešpastatytas dviem formoms: *pats geriausiasis* ir *pats gerasis*, t. y. *pats gerasis* čia yra sinonimas *pats geriausiasis*. *Pats gerasis*, būdamas trumpesnis, kartais riboja *pats geriausiasis* vartosena. Antra ver-tus, neturėdamas darybiškai tiesioginės poros, įvardžiutinių – paprastųjų formų sistemoje jis iš dalies yra neutralizuotas. Gal būt, dėl to *pats gerasis* tipo formos dažniau, negu kitos įvardžiutinės formos, turi vardinės tarinio dalies funkciją.

To paties skyrelio gale autorė labai priešaringai ir nepreciziškai lygina sintak-sinės funkcijos atžvilgiu lietuvių kalbos būd-vardžių paprastąsias ir įvardžiutines formas su atitinkamomis slavų kalbų formomis. Ji tvirtina, kad senojoje slavų kalboje ir lietuvių kalboje įvardžiutinės formos nevartojamos predikatyviškai, bet daro prielaidą, kad bend-rojoje baltų-slavų kalbų prokalbėje (in der gemeinsamen Balto-Slavischen Ursprache)

įvardžiuotinės formos turėjo abi funkcijas: ir pažyminio, ir tarinio. Čia mums neaišku, kuo remiantis galima daryti tokią prielaidą. Be to, autorė nurodo, kad lietuvių kalboje įvardžiuotiniai būdvardžiai prarado predikatyvinę funkciją, o rusų kalboje išlaikė šią funkciją (žr. 49 p.). Tuo tarpu iš labai detalių tyrinėjimų žinome, kad rusų kalbos ilgosios formos plačiai pradėtos vartoti predikatyviškai visai neseniai, tik XV–XVI šimt., suirus pirmykštei trumpųjų ir ilgųjų formų koreliacijai atributyvinėje funkcijoje². Todėl kalbant apie ilgųjų formų predikatyvinės funkcijos išlaikymą rusų kalboje, tik sumaišoma šioje kalboje vykę įvardžiuotinių – paprastųjų formų vartosenos raidos etapai.

Be to, labai netiksli autorės 49 p. duota įvardžiuotinių ir paprastųjų formų predikatyvinės bei atributyvinės vartosenos schema, kur iš praslavų kalbos (Uursl.) rodyklėmis nurodoma sen. slavų (Ursl.), toliau slavų (Slav.), o iš pastarosios – lietuvių kalba (Lit.). Čia turi būti kokio korektūros klaida, nes tokia raida neįmanoma.

Baigiant norėtusi dar pasakyti, kad recenzuojamojo darbo autorė, polemizuodama su šių eilučių autore, ne visada tiksliai suformuluoja mūsų teiginius. Čia norima paminėti du atvejus.

Kalbėdama apie įvardžiuotinių formų funkcijas, autorė sako: „A. Valeckienė unterscheidet nur zwei Funktionen der Pronominalform: Attributivität und Prädikativität. Sie reiht die Determination in die Funktion der Attributivität ein und nennt die determinative Bedeutung, neben der emphatischen Bedeutung. Ich möchte aber

² Н. Ю. Шведова, Возникновение и распространение предикативного употребления членных прилагательных в русском литературном языке XV–XVIII в. в. (Автореф.), – Доклады и сообщения Института русского языка, вып. 1, Москва–Ленинград, 1948, 106 т.т.; Н. И. Толстой, Значение кратких и полных форм прилагательных в старославянском языке, „Вопросы славянского языкознания“, вып. 2, М, 1957, 101.

die Determination als eigene, selbstständige Funktion der Pronominalform des litauischen Adjektivs ansehen; denn... ist das die einzige Funktion, bei der die Pronominalform unvertauschbar ist“ (60 p.). Čia autorė vėl maišo sintaksinį ir semantinį lygmenis, neskirdama sintaksinės ir semantinės įvardžiuotinių formų funkcijos. Mūsų darbe nurodomos dvi įvardžiuotinių formų sintaksinės funkcijos: atributyvinė ir predikatyvinė, bet pagal šias funkcijas įvardžiuotinės formos nepriešpastatomos paprastosioms. Įvardžiuotinės formos priešpastatomos paprastosioms pagal jų funkcines reikšmes: determinacinę (ji laikoma pagrindine) ir emfatinę³ (žr. LK II 172–173). Šios funkcinės reikšmės išskiriamos, kai įvardžiuotiniai būdvardžiai eina pažyminiu, nes tik tada įvardžiuotinės formos laisvai koreliuoja su paprastosiomis. Predikatyviškai įvardžiuotinės formos vartojamos tik tam tikrais atvejais (tai jau buvo aukščiau nurodyta).

Beje, su autorės teigimu, kad determinacinę funkciją turinčių įvardžiuotinių formų lietuvių kalboje negalima pakeisti (paprastosiomis), taip pat ne visai galima sutikti. Lietuvių kalboje gana dažnai, ypač tarmėse, lygiagrečiai pasakoma, kalbant apie žinomą daiktą, paprastosios ir įvardžiuotinės formos, pvz.: *vyresnysis brolis* ir *vyresnis brolis*, *vyriausiasis redaktorius* ir *vyriausias redaktorius*, *kanapėtoji višta* ir *kanapėta* ar *kanapėtė višta*, *ta naujoji suknelė* ir *ta nauja suknelė* ir kt.⁴ Tuo iš dalies paaiškinamas įvardžiuotinių formų nykimas lietuvių kalboje. Tik silpstant įvardžiuotinių ir paprastųjų formų apibrėžtumo – neapibrėžtumo koreliacijai, lietuvių kalboje daugiau apibendrinamos paprastosios formos, o rusų kalboje, kaip jau buvo nurodyta, iširus ilgųjų ir trumpųjų formų pirmykštei koreliacijai, priešingai, buvo daugiau apibendrintos įvardžiuotinės formos.

³ Tarp funkcinės reikšmės ir semantinės funkcijos mes nematome skirtumo. – A. V.

⁴ Plačiau žr. Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, 511.

Antrasis atvejis yra toks. Autorė nurodo lyg kitas priežastis, kodėl santykinės reikšmės būdvardžiai su įvairiomis priesagomis ir galūne *-is* (*-inis*, *-ienis*, *-ainis* ir kt.), taip pat sudurtiniai būdvardžiai, neturėdami įvardžiutinių formų dėl savo tapačios funkcijos su pastarosiomis, vis dėlto negali pakeisti įvardžiutinių formų. Ji sako: „Den Grund dazu sieht sie (t. y. A. Valeckienė – A. V.) in den engeren Determinationsmöglichkeiten dieser Formen. Ich möchte aber die Ursache weshalb diese Formen die Pronominalform nicht ersetzen können, in einem anderen Grunde suchen, nämlich – in den anderen Funktionen der Pronominalform, die sie außer Determination noch zusätzlich haben könnte“ (p. 76) (pabraukta pačios autorės – A. V.). Mūsų darbe taip pat nurodoma, kad minėtieji būdvardžiai negali pakeisti įvardžiutinių formų todėl, kad „įvardžiutiniai būdvardžiai plačiau vartojami. Jeigu imtume tik išskiriamuosius įvardžiutinius būdvardžius, tai ir jų pakeitimas būtų galimas tik iš dalies“ (LK II 286). Ir tik po to nurodoma, kad minėtieji būdvardžiai, „nors ir turi išskiriamąją reikšmę, bet pakeisti įvardžiutinių būdvardžių negali, nes išskiria daiktus pagal kitus kriterijus“ (ten pat). Vadinas, čia prieštaravimo su autorės mintimis nėra, taigi negalėtų būti ir diskusijos.

Nežiūrint čia padarytų pastabų, recenzuojamasis darbas specialistams yra įdomus, jis kelia naujų minčių dėl įvardžiutinių būdvardžių vartojimo. Autorė, pati būdama lietuvė, gerai suvokia įvardžiutinių formų funkcijas. Be to, ji dėsto savo mintis lengvai ir suprantamai. Visa įvardžiutinių formų vartoseną pateikta sistemiskai, priešpastant šias formas paprastosioms. Be to, savo darbu, parašytu vokiečių kalba, autorė duoda progos susipažinti su gana įdomiu lietuvių kalbos įvardžiutinių formų vartojimu platesniems skaitytojų sluoksniams.

A. Valeckienė

S. K. Chatterji, Balts and Aryans. Indian Institute of Advanced Study. Simla, 1968, XX + 180 p.

Ši knyga išleista pernai balandžio mėnesį Indijoje, Kalkutos mieste. Tai pirmasis bandymas išryškinti baltų ir arijų ryšius ne tik kalbiniu, bet ir istoriniu, kultūriniu bei kitais aspektais.

Knygos autorius Sunitis Kumaras Četerdžis yra žymus Indijos kalbininkas ir visuomenės veikėjas, Kalkutos universiteto lyginamosios kalbotyros profesorius. Tai vienas iš įtakingiausių šių dienų Indijos žmonių, daugelio pasaulio universitetų garbės daktaras, įvairių Azijos, Europos ir Amerikos mokslo draugijų narys. 1952–1965 m. jis buvo Vakarų Bengalijos Senato pirmininkas. Yra paskelbęs kelis šimtus straipsnių bei knygų lingvistikos ir visuomeniniais klausimais anglų, bengalų ir hindų kalbomis. Svarbiausias jo veikalas – „Origin and Development of the Bengali Language“ 1926 (apie 1300 p.).

Prof. S. K. Četerdžis jau seniai domisi baltistikos klausimais ir yra didelis baltų tautų draugas. Pokario metais jis du kartu (1964 m. ir 1966 m.) lankėsi Lietuvoje bei Latvijoje, susipažino ir palaiko ryšius su šių kraštų mokslo atstovais. Recenzuojamosios knygos pagrindą sudarė paskaitos, skaitytos Simloje, Indijos aukštesniųjų studijų institute.

Autorius savo veikalą dedikuoja „seserims ir broliams tarybinėse Pabaltijo Lietuvos ir Latvijos respublikose“. Jis tikisi, jog savo darbu padėsias Europos baltams ir Indijos arijams geriau vieniems kitus pažinti ir suprasti bei ugdyti savitarpio broliškų jausmus.

Knygą sudaro pratarmė, įvadas ir 16 skyrių. Pabaigoje pridėta 20 iliustracijų ir trumpa autoriaus autobiografija.